

Peter Taylor-Gooby

A posztmodernizmus és a szociálpolitika:
Nagy ugrás visszafelé?*

Bevezetés:

A posztmodernizmus jelentősége a szociálpolitikában

A „posztmodernizmus” kifejezést sokféle módon határozhatjuk meg attól függően, hogy mit gondolunk a modernitás fogalmáról és a modern világ változásának mikéntjéről. Gyakran a struktúrához és a szervezethez kapcsolódnak azok a kulcsfogalmak, melyeket a társadalmi élet modern formái kifejlődésének analizálásában használnak (Crook, Pakulski és Waters, 1992. 10. o.). Röviden: a gazdasági rendszer szintjén az elemzések hangsúlya egy jól szerveződő munkamegosztás kifejlődésére, a társadalmi osztályok struktúralódására, a racionális cserére, a tudományos módszereknek a termelés fejlesztésében és irányításában való alkalmazására kerül. A politika szintjén a modernitást a nemzetállam, a beavatkozó bürokratikus államapparátus, a többpárti demokrácián keresztül kifejeződő érdekluralizmus testesíti meg. Társadalmi szinten a modern világ a haladás, a racionalitás, a tudományosság, az áruvá tétel és az individualizmus értékeinek tisztelétét jelenti. Az eszmék szintjén a modernitás az élet minden területén irányító törvényszerűségek – a jelenségszinten mutatkozó káosz mögött megbúvó realitás – keresését és megtalálását jelenti, például a marxisták a történelmet az osztályharc fogalmaival értelmezik, de hasonlóan átfogó magyarázó elveket tartalmaz a pszichoanalízis elmélete vagy a piac gazdaságtana.

A modern társadalmi rendszerben benne rejlik a változás dinamikája: a gazdasági racionalitás az áruvá változtatást hajtja előre az egyén értékelésével szemben; a racionális politikai döntéshozatal szembekerül a rendszeren belül artikulálódó, eltérő érdekek kihívásával; az individuális értékrendek aláássák a tradicionális rendet; az ész maga nem képes az eszmék bármely struktúráját megvédeni a relativizmus vádjától.

Mindazok, akik szerint manapság minőségi változás, a „modernitásból” a posztmodernitásba való átmenet tanúi vagyunk, azt vallják, hogy mindezek a változások a társadalmi lét mintáinak alapvető átalakulását eredményezik, és a társadalmi rend modernitásának központi fogalmát megkérdőjelezi a

* Journal of Social Policy, 23/3, Cambridge University Press, 1994. 384–404. o.

társadalmi változás. Hogy ez valóban így van-e, azt most nehéz megítélni. Végső soron a modernitás meghatározásának bármely elfogadható módja ideiglenes. E meghatározásnak vizsgálnia kell a társadalomtudomány főbb témáit jelentő gondolatok nagy csoportjait, és bizonyítani kell, hogy az ezeknél megfigyelhető mozgások alapvető változásokká adódnak össze. Ezt a megközelítést igyekszem érvényesíteni ebben a cikkben.

A vizsgálat során a területek széles skáláját vettem figyelembe, beleértve ebbe a kultúrát és a művészeteket, az eszmék fejlődését, a gazdasági és a politikai életet, az egyéni és társadalmi tapasztalatokat és az állam szerepéről és jövőjéről vallott nézeteket. Felhasználtam az értelmiség és a magas kultúra szerepéről szóló elemzést Bauman (1987) és Berman (1985) munkájából; Lyotard (1984) elemzését a társadalommal kapcsolatos eszmék szerepéről; a gazdasági folyamatok és a munka világában bekövetkezett változások (melyeket gyakran a „posztindusztrializmus” vagy a „posztfordizmus” kifejezéssel illetnek) leírásait Belltól (1974) Fixleyig (1993) és ezeknek a kormányzatra vonatkozó következtetéseit; Turner (1986) és Giddens (1990) elemzését a legitimitáció és állampolgáriság problémáiról; Beck (1992) leírását az egyéni létre ható tényezőkről; továbbá a kollektív politikai cselekvésre vonatkozó következményeket, melyeket olyan szerzők vizsgáltak, mint Touraine (1981) és mostanában Martin (1993), ill. Fiona Williams (1992), ez utóbbiak a kérdés jóléti vonatkozásait elemezték. E sokféle anyagot cikkemben szükség-szerűen felületesen kell kezelnem.

Három szempont igazolja a szintézis kísérlet létjogosultságát. Először is olyan általános problémákat érintenek, mint amilyen a társadalmi lét sok vonatkozásában az univerzalizmus jelentőségének csökkenése, a decentralizáció és a sokszínűség megjelenése. Másodsor, ezeknek a témáknak a kezelése a különböző szinteken egymással összekapcsolódik, s így az intellektuális életre vonatkozó elemzések magyarázzák a materiális változásokban kifejeződő eszmei divatokat, továbbá a gazdasági és politikai változások alapot nyújtanak azokhoz az elmozdulásokhoz, amelyek befolyásolják az értelmiségi tevékenységet és az egyéni élettapasztalatokat. Harmadsor, e munkából sok minden következik a szociálpolitikai gyakorlat és elmélet jövőbeni fejlődésére nézve.

Bauman a következőképpen állítja szembe a modern és posztmodern „intellektuális gyakorlatot”: „A tipikus modern világnézet alapvetően rendezett totalitást tételez... Jelenségek magyarázata, mely egyszerre szolgál a terelés... és a kontroll eszközeül. A kontroll... („a természet feletti hatalom”, „tervezés”) az irányított tevékenységgel kapcsolódik össze. A kontroll hatékonysága a természetes rend ismeretének megfelelő voltán múlik, ... a kontroll hatékonysága és a tudás helyessége szorosan összefügg egymással, ... ezek együttesen nyújtják azokat a kritériumokat, melyekkel a létező gyakorlat magasabbrendűsége vagy alacsonyabbrendűsége meghatározható... A posztmodern világnézet... a rend végtelen számú modelljét tartalmazza, melyeket a „jelentés-közösségek” szokásai és hiedelmei tartanak fenn, s nem fogadják el a legitimitás más kritériumait.” (1987, 3–4. o.)

Ennek a szociálpolitikát érintő jelentősége nyilvánvaló. A szociálpolitikai kutatás arra hivatott, hogy magas szintű objektív tudást hozzon létre, mely

felhasználható a társadalmi tervezésben. A szociálpolitikai gyakorlat a társadalom egészét átfogó programok megvalósítását jelenti, melyben implicit módon megjelennek a prioritásokról, a szükségletekről és arról vallott nézetek, hogy miképp lehet ezeket az egészségügyi szolgáltatásokban, a nyugdíjrendszerben és így tovább kielégíteni, bármilyen is egyes sajátos csoportok álláspontja az adott kérdésekben. Az univerzális és javító szándékú szociálpolitika fogalma ellentétben áll azzal a hangsúllyal, melyet a posztmodernizmus a kívánatos dolgok meghatározása közben a diverzitásra (széttartó sokszínűségre) és pluralizmusra fektet.

A posztmodernizmus további három szempontból is jelentős következményekkel jár a szociálpolitikára nézve. A szociálpolitika művelésének egyik erőssége az interdiszciplinaritás, azaz mind az értelmező társadalomtudományok (pl. a szociológia), mind az analitikus társadalomtudományok (pl. a közgazdaságtan) eredményeinek a felhasználása. A posztmodernizmus iránti társadalomtudományi érdeklődés gyors növekedése a szociológiára korlátozódik. Ez a változás megzavarhatja a tudományszakok egyensúlyát, mely eddig fennállt e tárgykörben, és megzavarhatja az ezek közötti kommunikációt. Különösen problematikus, hogy a szociálpolitikai racionalitás fogalma a piaci cserén alapuló gazdasági modellekre korlátozódhat, és visszaszorulhatnak az ilyen modellek kritikái, amelyek a társadalom szereplői közötti egyenlőtlen hatalommegosztásra épülnek.

Másodszor, a posztmodernizmus összefoglalja a jelenkori szociálpolitikai viták néhány kulcsfontosságú témáját. A partikularitásra tett hangsúly tükrözi a szolgáltatások fogyasztóinak érdekeivel való törődést, mely az utóbbi időben fejlődött ki (a kérdés bővebb kifejtését l.: Williams, 1992, 206. o.). A nemzetállamok csökkenő jelentőségének hangsúlyozása egybecseng egyrészt a lokális kérdések és a decentralizált adminisztráció, másrészt a nemzetek feletti intézmények (pl. az Európai Közösség vagy a Világbank) iránti megújuló érdeklődéssel (Deacon, 1993).

Harmadszor (és talán ez a legfontosabb), a posztmodern szemlélet szöges ellentétben áll a modern világban megfigyelhető legfontosabb változások némelyikével. Ugyanis gazdaságpolitikai szinten a folyamatok egyre világosabban a gazdasági liberalizmus irányába tolnak el – olyan doktrína irányába tehát, mely nem valami új keletkezését jelenti, hanem gyökereivel visszanyúlik a modern éra hajnaláig, amikor az első gazdasági elemzések születtek. Ez a kérdés jelenik meg ideológiai szinten Fukuyama hegeliánus beszámolójában a „történelem végéről”, melyben „a nyugati liberalizmus végső győzelmét” jósolja (1989, 3–4. o.). Ez rejlik a piac szabadságát célul tűző világméretű törekvések mögött, melyeknek legfontosabb megnyilvánulásai közé tartozik az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény 1993-mas uruguayi tanácskozása, illetve Kelet- és Közép-Európában a piaci elv és a privatizáció terjedése, melyet a tőkés nagyhatalmak, valamint az olyan, nemzetek feletti intézmények támogatnak, mint a Világbank; de ugyanez tükröződik abban is, hogy az első világba tartozó országok kormányainak politikájában egyre nagyobb súllyal szerepel a privatizáció (Letwin, 1991; Veljanovski, 1989; Graham, 1991; Taylor, 1990), vagy hogy egyre inkább terjed az a mozgalom, mely igyekszik visszaszorítani az állami beavatkozás mér-

tékét az OECD-tagállamokban. Egy újabb keletű beszámoló ezt úgy összegezte, hogy „széles körű egyetértés alakult ki arra nézve, hogy a stratégiának elsősorban a kiadások csökkentésére és nem az adók növelésére kell irányulnia” (Oxley és Martin, 1991, 146. o.). Ez fogalmazódik meg az Egységes Európa Törvényben és a Maastrichti Egyezményben, melyek előtérbe állítják a stabil pénzt és a piac felszabadítását, és ez nyilvánul meg a beavatkozó jóléti állam modelljéből az „aktív társadalom” pluralista modellje felé való eltolódásban, mely hangot kap az Európai Közösség legújabb szociálpolitikai zöld könyvében (EU, 1993a, 18. o.).

A gazdasági liberalizmus felé mutató trend vált talán a leginkább univerzális témává a világpolitikában. A szociálpolitika szintjén ez a kérdés tükröződik a költségvetési megszorításokban, a szolgáltatások magánkézbe adásának szorgalmazásában, a munkaerőpiac deregularizációja felé való elmozdulásokban és a népességcsoportok közötti növekvő egyenlőtlenségben, ami sok országban – és különösen az Egyesült Királyságban – egyre nyilvánvalóbb. Ha a posztmodernizmus tagadja az ilyen széles körben megnyilvánuló jelenségeket, és ezeket a partikularizmus és diverzifikálódás nyelvezetével helyettesíti, ez a megközelítés elfedheti, a részletek dzsungelében eltüntetheti a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportokat érintő egyik nagy visszalépést.

Cikkemben először az eszmék szintjén igyekszem nyomon követni a posztmodern megközelítések fejlődését, majd a társadalmi és politikai életben megnyilvánuló változásokról szóló leírásokat elemzem.

A posztmodernizmus az eszmék szintjén

A legegyszerűbb út a téma megközelítésére Bauman (1987) és Lyotard (1984) nagy hatású munkáin keresztül vezet. A modern gondolkodás központi témáinak gyökereit mindkettejük szerint a nyugat-európai felvilágosodás két-háromszáz évvel ezelőtti történetében kereshetjük, amikor megjelent a tudományos, filozófiai, társadalmi és analitikus gondolkodás.

A felvilágosodás gondolkodásának alaptétele volt, hogy az emberi értelem képes megérteni és végső soron befolyásolni a természet világát, és képes elemezni, illetve megoldani az emberi társadalom problémáit. A tudomány kínálta a királyi utat a tudáshoz és a haladáshoz. A tradicionális gondolkodásmódoknak, a vallás befolyásának, a feudalizmusnak és a monarchiának az elutasítása lehetőséget teremtett a világ átalakítására az értelem fényének irányításával. Ez a filozófia öltött konkrét formát a forradalmi Franciaország korai törekvéseiben. Az Institut de France-ot 1795-ben hozta létre a Forradalmi Bizottság a felvilágosodás eszméinek fejlesztésére és terjesztésére, és 1797-ben Napóleon is tiszteletbeli tagja lett.

Közismert a forradalom tragédiájának története (legalábbis ami az értelemnek az emberi ügyekben való felhasználása felé tett lépést illeti), illetve az, hogy miképp utasította el Napóleon az Institut-t 1812-ben, amikor egyre inkább az egyház tradicionális hatalmára és az állami legitimitáció korábbi módszereire igyekezett támaszkodni a császárság fenntartásáért vívott küzdelemben (Larrain, 1979, 2. o.). A modernizmus analízise szempontjából itt

az a fontos, hogy a tudomány és az ész – mint haladó erő szemben a vallással, a tradícióval és a metafizikával – hódító útjára indult a világban. Ez nagy hatással volt a kormányzattal és a társadalmi tervezés lehetőségeivel foglalkozó modern gondolkodás fejlődésére (McLellan, 1986, 1. és 2. fejezet).

Az ész, a haladás és az állam közötti kapcsolat kettősséget vezetett be a modernizmusnak a felvilágosodás korában született fogalmába. Egyrészt a haladás az ész alkalmazásához kapcsolódott mind a társadalom-, mind a természettudományokban, mind pedig más emberi dolgokban. A természet feletti technikai hatalom olyan dolgokban nyilvánul meg, mint a képesség az ember genetikai sajátosságainak feltérképezésére vagy a nukleáris robbanófejeknek a naprendszer más bolygóra való átszállítására. A társadalomtudományokban a felvilágosodás eszméi alapozták meg azokat az elemzéseket, melyek a szocializmus és a liberalizmus két nagy doktrínáját hozták létre, melyek egymással ellentétes politikákat dolgoztak ki az emberi helyzetet legvalószínűbben javító lépésekről.

Lytard (akit Boyne és Rattansi „a posztmodernitás legnagyobb hatású teoretikusának” nevezett, 1990, 13. o.) a modern kor legfontosabb gondolkodási irányzatait irányító „nagy narratívák” (nagy elbeszélések) fogalmával értelmezi az értelem alkalmazása és a termelési vagy társadalmi szinten megnyilvánuló haladás közötti összefüggést. Ezen „narratívák” legfőbb sajátossága az univerzalitás. A tudomány a természetnek és a fizikai valóságot irányító törvényeknek az objektív leírását kínálja. Az univerzalisztikus társadalomelméletek ehhez hasonlóan megkísérlik feltérképezni az emberi ügyek mögött meghúzódó viszonyokat.

Másrészt a modernizmus kettőssége kifejeződik a társadalmi kontrollnak a természet feletti uralom és az emancipáció „nagy narratíváival” párhuzamosan megjelenő új formáiban is. Ahogy Bauman meglehetősen nyersen írja: „A felvilágosodás nem az igazság, az értelem, a tudomány, a racionalitás érdekében kifejtett nagyhatású propaganda volt, ... hanem két más törekvést takart. Egyrészt az állam hatalmának és törekvéseinek kiterjesztését jelentette, amennyiben az államnak juttatta azokat a pasztorális funkciókat, melyeket korábban az egyház birtokolt, továbbá újrastrukturálta az államot a társadalmi rend újratermelésének tervezését, illetve szervezését állítva a középpontba; ... másrészt a fegyelmező tevékenység tudatosan tervezett és teljesen új mechanizmusát hozta létre, melynek célja az volt, hogy a tanító és szervező állam alattvalóinak társadalmilag jelentős életmegnyilvánulásait kontrollálja és jogilag szabályozza.” (1987, 80. o.)

Az a gondolat, hogy az értelem képes legitimálni olyan társadalmi formákat, melyek végső soron korlátok közé szorítják azoknak az életét, akik bennük élnek, Max Weber munkásságának egyik központi kérdése volt. Mivel Max Weber elmélete sok vita forrása volt, elemzésében kulcsfontosságú megállapítások sokaságát nyújtja, melyek sokban hatottak a kormányzásról és a szociális szolgáltatások megszervezéséről szóló későbbi társadalomtudományi és szociálpolitikai gondolkodásra. Az 1920-ban, élete vége felé írt Vallásszociológia című műve előszavában összefoglalja a nyugati társadalomról szóló elemzését. E társadalomnak – véleménye szerint – megkülönböztető jegye az értelem alkalmazása a társadalmi, kulturális és gazda-

sági élet minden szférájában, olyan, egymástól nagymértékben eltérő területeken, mint a matematika, a természettudományos kérdések, a történelemtudomány, az ismert és pontosan meghatározott hangtávolságokra épülő zene, az építészet, melyben központi szerepe van a matematikának, a gazdasági rendszer, melynek alapja a csere, a beruházás és a számvitel. „De csak Nyugaton találni meg – a mai kultúrában elfogadott jelentésnek megfelelő értelemben – a tudomány racionális és rendszeres szakmai üzemét, az iskolázott szakembereket.” (1982, 10. o.)

A racionalitás alkalmazása magával vonja egy sajátos osztály létrejöttét, mely a nyugati politikai gazdaságtan kulcsfontosságú szereplője. Létrehozta tehát a *szakhivatalnokokat*, „a modern nyugati állam és gazdaság főoszlopait” (uo., 10. o.). A racionalitás dinamikájának emberi következményeivel foglalkozó elemzésében Weber a legitim és strukturált autoritás modern rendszerének ambivalenciájára teszi a hangsúlyt. A *Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művének utolsó oldalain leírja, hogy milyen „a modern gazdasági rend hatalmas kozmosza. Ez határozza meg ellenállhatatlan erővel mindazoknak az egyéneknek az életstílusát, akik ebbe a hajtóműbe beleszületnek.” A kapitalizmus „győzedelmeskedett”, ám az értelem nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket: „Végérvényesen halványodni látszik nevető örökösének, a felvilágosodásnak rózsás kedve is.” (1982, 287. o.)

Weber egyik neves mai méltatója az emberiséget „birkanyájként”, a bürokratákat pedig „puszta fogaskerekeként” jellemzi a modern gazdasági rend viszonyai között, ahol az egyén életét „ellenállhatatlan erők” befolyásolják (Turner, 1992, 187. o.). A modern állam a jogok, jogosultságok és kötelezettségek rendezett struktúráját kínálja föl. Ennek ára az egyének igazodása a rutinizált bürokratikus rend szabályaihoz. A szociálpolitika a modern állam terméke. Társadalmi hatalomgyakorlásának kifinomult mechanizmusa – különösen a tőle függő csoportok felügyeletének módja – a mai elemzések egyik központi témája (Hewitt, 1992; Dean, 1990).

A posztmodern elméletalkotók álláspontja szerint azon eszmék fejlődési lehetőségei, melyek összekapcsolták az értelem alkalmazását az emberi nem fejlődésével, és melyek recepteket ajánlottak arra, hogy a társadalomnak miképp kellene megszerveznie önmagát, mára már kimerültek. Ez inkább belső, semmint külső folyamatok – Bauman fogalmával „belső átalakulás” – eredményeként következett be. Beck írja: „Éppúgy, ahogy a modernizáció feloldotta a feudális rend struktúráit a tizenkilencedik században, és létrehozta az ipari társadalmat, a modernizáció ma feloldja az ipari társadalmat, és egy új típusú modernitás jön létre.” (1992, 10. o.) Azok a központi jellegzetességek, amelyek fenntartották az adminisztratív szempontból racionális államot és a tömegtermelő ipari rendszert, már nem működnek megfelelően.

A modernizmusból a posztmodernizmusba való átmenet folyamata ilyenformán analóg a hegeli dialektika háromlépéses modelljével. Egy sajátos nézőpont, ellentétbe kerülve önmaga tagadásával, a valóságban egy másféle logikát követő nézőponttá alakult át.

Lytard álláspontja szerint a természet- és társadalomtudományok nagy narratívái kudarcot vallottak. A természettudományok esetében érvelésében olyan, egymástól igencsak távol álló elméleti fejleményekre hivatkozik, mint

a Godel-teoréma és a káosz-elmélet, hogy a modern tudományos elmélet központi magjaként az indeterminizmust tudja felmutatni. Talán érdemes megemlíteni, hogy akár meggyőző az elemzése, akár nem, a technológia győzelme a modern világban, amelyet oly gyilkos módon demonstrált az Öböl-háború, már aligha vitatható. Megközelítése szilárdabb alapokon nyugszik, amikor arra utal, hogy a tudományos haladás következményeinek megtapasztalása mennyire aláásta a tudományba mint az emberi problémák megoldására kínálkozó eszközbe vetett bizalmat. Ulrich Beck a technikai változás ökológiai következményeire, az atomenergia felhasználásának problémáira, a munkák avulására és a városiasodás hatásaira vonatkozó evidenciák alapján azt állítja, hogy az ipari társadalom fantasztikus sikere a „gazdagság termelésében” párhuzamosan haladt egy olyan „kockázat termeléssel”, mely aláásta azt a biztonságot, amelyet a természet feletti szilárd kontroll esetén érezhetünk (1992, 11–12. o.). Ennek az érvelésnek nagyobb a meggyőző ereje.

A társadalomtudományi narratívákról az Lyotard véleménye, hogy az elmúlt másfél évszázad univerzális közelítései ma már nem tarthatók. Leginkább a marxizmus témái és az abból kinőtt elméletek – például Habermas „kritikai elmélete” – foglalkoztatják. Ezek az eszmék már nem olyan hitelesek, mint voltak, mielőtt a sztálinizmus gyakorlatára fény derült, és mielőtt a „létező szocializmus” kudarcot vallott a kapitalista társadalmak gazdasági növekedési rátájának utolérésében. Ez esetben Lyotard szilárdabb alapról érvel, ahogy azt a kommunista pártok Európa-szerte tapasztalható hanyatlása bizonyítja. Kérdéses viszont, hogy a szóban forgó átalakulás vajon nem inkább a politikai közbeszéd egységesülésének, mintsem széttöredezésének megnyilvánulása-e? A kommunizmus hanyatlása a piaci liberalizmus növekvő dominanciáját tükrözi.

Lyotard hatásosan érvel emellett, hogy a tudományos és társadalmi elemzésnek ma a személyesebb és intimebb szintek felé kell elmozdulnia: a megértést a „kis narratívák” szintjén, a „politika olyan áttekintésében” kell keresni, mely átfogja „a vágyat mind az igazságosság, mind az ismeretlen után”, de tudatában van annak, hogy az értelem gépezete nem képes e vágyakat kielégíteni (Lyotard, 1984, 67. o.). Különösen Habermas univerzalista elméletét szeretné megcáfolni. Habermas szerint a racionális egyetértés elérésének lehetősége benne rejlik minden kommunikációs kísérletünkben, és ez teremt alapot a társadalmi szerveződés univerzalisztikus elveinek kifejlődéséhez. E lehetőség tagadása egyenesen egyfajta reakciós politikai állásponthez vezet, amelyet ő „ifjú konzervativizmusnak” minősít (Habermas, 1985). Lyotard szerint az egész közelítés csupán egy „divatjamúlt és gyanús értékrend iránti nosztalgia”.

Az eszmék szintjén a posztmodern szemlélet szerint az univerzalista közbeszédék mára már elavultak. Helyüket a technológia alkalmazásával és a társadalomtudománnyal kapcsolatos partikuláris közelítések foglalták el, amelyek egyes társadalmi csoportok érdekeiből erednek. E közelítések azokat a követeléseket fejezik ki, melyeket ezek a csoportok a társadalomban el akarnak érni. Például a szociálpolitikában gondolhatunk a nők kollektív érdekeire, a munkanélküliek követeléseire és az egyensúlyra ezek, valamint a nyugdíjasok vagy a középosztálybeli adófizetők között, akik azt érezhetik,

hogy nekik kell fizetniük a szociális programokért. Az ilyen konfliktusokat politikai vitákban kell elsimítani. Lyotard álláspontja az, hogy ma már nem minősül legitimnek, ha az állampolgáriság vagy az újraelosztás átfogó doktrínájára hivatkoznak egy megállapodás igazolásaként, s eközben nem veszik figyelembe az ügyben érintettek érdekeit.

Az elmélet szempontjából legcélszerűbb a bizalomra hivatkozni. Nem csekély a meggyőző ereje annak az érvrendszernek, mely szerint megingott a bizalom a szakértői véleményekben, a tudományról mint az emberi nem számára jobb világba vezető útról szóló wellsi álomban, a tömegek szükségleteit szolgáló kormánypolitikában, a szakmai szervezetekben, melyek nem diktálják, hanem kielégítik a fogyasztók szükségleteit. Ez az érvelés szoros kapcsolatban van a kormányzati szolgáltatások szervezésének újabb fejleményeivel, amelyek hangsúlyozzák a szolgáltatások fogyasztóinak szerepét, és igyekeznek decentralizálni az irányítást, a helyi szintnek juttatva a meghatározó szerepet (lásd Baldock /1993/ áttekintését az európai fejleményekről, amilyenek például a decentralizációról szóló törvény Franciaországban 1984-ben, a belső piac reformja az Egyesült Királyságban, a svéd egészségügyi rendszer új szervezete).

Ez a kérdés jelenik meg azokban a vitákban, amelyek a saját érdekeikből kiindulva partikuláris célokat kitűző „új társadalmi mozgalmak” kialakulásáról szólnak a szociálpolitikában (Williams, 1992. 216. o.). A következmény az, hogy eltolódnak a szociálpolitikáról folyó viták hangsúlyai a szolgáltatásokat felhasználók szintje felé, eltávolodván Weber témájától, az állami vezetés racionalitásába vetett bizalomra helyezett hangsúlytól.

A társadalmi mozgalmak középpontba állítása olyan problémákat vet fel a politika szintjén, amelyekkel később foglalkozunk.

Itt először a relativizmus kérdése merül fel. Az olyan szerzők, mint Doyal és Gough, akik arra törekszenek, hogy kialakítsák a szociálpolitika holisztikus nyelvezetét, amely az emberi szükségletek univerzalista felfogására épít, nagy erővel támadják a relativista szemléletet (1991. 1. fejezet). Ha a posztmodernizmus azt sugallja, hogy a modern állam fejlődési vonala olyan pontra érkezett, ahol a különféle értékek és érdekek – melyeket különböző elméletek támogatnak – egyenértékűeknek tekinthetők, és ha feladják az egymással versengő igények közötti választást elősegítő módszerek kifejlesztését, akkor ez a szemlélet kritikailag sebezhető: ha semmit sem állíthatunk bizonyossággal, akkor talán jobb, ha nem mondunk semmit.

Ez félrevezető lehet. Bár a posztmodernizmus képviselői szerint a társadalmi közbeszéd olyan pontra érkezett, ahol egy sor, különböző csoportok érdekeihez kapcsolódó álláspont jelenik meg, és a teoretikus már nem igényelheti magának azt a tekintélyt, amellyel igazságot tenne közöttük, ez nem jelenti azt, hogy a szociális kérdésekben lehetetlen volna a megegyezés az érintettek között. Végül is Lyotard korábban idézett nagy hatású munkájának záró mondataiban úgy képviseli a dolgot, hogy a „kisnarratívák” magukba foglalják az „igazságosság iránti vágyat” éppúgy, mint az „ismeretlen iránti vágy” bizonytalanságát.

A lényeg az, hogy ami igazságosságként elfogadható, azt a teoretikusok vagy a kormányzati hivatalok nem képesek előre, az ügyben érdekelt külön-

böző csoportoktól függetlenül meghatározni. Rorty A posztmodern burzsoá liberalizmus c. esszéjében a következőket írja: „Ki kell magunkat emelni azokból a hálózatokból, melyekben benne vagyunk, és a közösségekből, melyekkel azonosítjuk magunkat. A posztmodernizmus nem relativisztikusabb, mint Hilary Putman azon javaslata, hogy hagyjunk fel azzal a törekvéssel, hogy „isteni távlatból tekintjük át a világot” (1991, 202. o.) Hewitt az új szociális mozgalmak politikájának posztmodern magyarázatairól szóló alapos elemzésében – melyben olyan szerzők műveit veszi alapul, mint Touraine (1981), Laclau és Mouffe (1985) – úgy véli, hogy a partikularizmus hangsúlyozása mögött az a felismerés munkál, hogy „a szociális mozgalmak szükségleteinek némelyike univerzálissá emelhető” (1993, 72. o.). Ez olyan politika logikájaként értelmezhető, mely igyekszik módot találni a különböző társadalmi csoportok érdekeiből eredő igények egymással való kibékítésére és integrálására. Ez a kérdés politikai viták és nem valamilyen eleve kidolgozott elmélet tárgya. Így a politika posztmodern értelmezése nem oldódik fel azonnal a relativizmusban. Ahogy Foster rámutat, a posztmodernizmusban helye van az „ellenállás” politikájának éppúgy, mint a „reakció” politikájának (1985, 13. o.).

Ezek az eszmék szintjén elhangzó érvek beszüremленek a konkrét gazdasági és politikai folyamatokról szóló vitákba is.

A posztmodernizmus és a gazdasági változás

A modern gazdasági rendtől való elmozdulás posztmodern magyarázatai egy sor olyan kérdést kapcsolnak együvé, mint a termelés szférájában és különösen a foglalkoztatás és szervezés területén létrejött fejlődési folyamatok, az információfeldolgozás fontossága, a vállalkozások mérete és struktúrája és a rugalmasság iránti igény az ipar szervezetében éppúgy, mint a munkások életében. E kérdések zöme a posztindusztriális társadalomról szóló vitákban jelent meg.

Daniel Bell alapvető munkájának, A posztindusztriális társadalom születésének következtetéseiben úgy érvelt, hogy a technikai változások társadalmi változásokat eredményeznek: „A posztindusztriális társadalom a társadalmi struktúra jellegében jelent változást... A gazdasági szektorban elmozdulás történt a termeléstől a szolgáltatások felé; a technológia területén központiá váltak a természettudományokra építő ágazatok; szociológiai fogalmakkal élve mindez új technológiai elit kialakulását és új rétegződési elvek megjelenését jelenti. Általánosabban: a javakat előállító társadalmakat felváltja az információ vagy a tudás társadalma.” (1974, 487. o.) Ez a munka a társadalmi változások optimális szemléletét képviseli. Úgy véli, hogy a társadalmi változás az áruk és a szabadidő bőségének lehetőségét hordozza, továbbá a technokrata, illetve intellektuális elit hatalmának kiterjesztését hozza magával az információra épülő társadalomban. Az utóbbi pont ellentmond egyes szerzők – például Bauman – kijelentéseinek, melyek szerint a modernitás meghaladása aláassa az értelmiség státuszát, ugyanis a különböző elméletek hiányosságainak s a tudomány végességének a közismertsége megkérdőjelezi

az információ feletti uralmukat. Ugyanakkor vannak más, optimista szerzők is. Illich hangsúlyozza a tudás elérhetőségének és a szakmaiság tekintélyvesztésének demokratizáló hatását. Gorz véleménye szerint a társadalmi változás lehetőséget teremt a tömeges szabadidő társadalmának kialakulására és az osztálytársadalmat jellemző korlátok feloldására (1985).

Más magyarázatok pesszimistábbak. Alain Touraine (1971) és Barry Jones (1982) hangsúlyozzák, hogy az új technológiák lehetővé teszik a munka és a mindennapi élet nagyobb fokú ellenőrzését. Ugyanakkor a vállalkozások méreteinek növekedése folytán olyan transznacionális korporációk jönnek létre, amelyek kicsúsznak bármilyen demokratikus kormány hatékony ellenőrzése alól.

A munka szervezésének új fejleményeiről szóló vitákkal egy időben más kommentátorok a vállalkozások szerveződését vizsgálták. Ezen a szinten a fő vállalkozást az ipari szervezés korábban domináns elvéről, a „fordiánus” tömegtermelésről a rugalmasabb és alkalmazkodóbb struktúrákra való áttérés jelentette. Ez a változás a társadalmi létnek a magántőkések és az állam bürokráciáin keresztül történő modernista – Weber által elemzett – „racionizációjától” való elfordulást, egy decentralizáltabb, az érdekek pluralitását megjelenítő struktúra kibontakozását tükrözi. Lash és Urry véleménye szerint a politikai gazdaság(tan) szintjén a fő fejlemény a rutinizált és magas fokon szervezett kapitalizmusról – melyet a nagy, bürokratikus szervezett vállalkozások jellemeztek, és amely minden szinten igyekezett a munkamódszereket racionalizálni – a „szervezetlen kapitalizmusra” való áttérés (1987). Ennek a szemléletnek optimistább változata jelenik meg Piore és Sabel kijelentésében, mely szerint századunk második felében a „második ipari vízváltásról” vagyunk tanúi (ami könyvük címe is): „Az első ipari vízváltás a tizenkilencedik században jelent meg a tömegtermelést lehetővé tevő technológiák kialakulásával, mellyel egyidőben visszaszorultak a kevésbé merev termelési technológiák... Könyvünk központi gondolata, hogy most a második ipari vízváltás idejét éljük, mely visszavezet azokhoz a rugalmasabb specializációt lehetővé tevő termelési módszerekhez, melyek elvesztek az első ipari vízváltás során.” (1984, 5–6. o.) Ez a szemlélet azt sugallja, hogy új lehetőségek nyílnak meg, ha felhagyunk a szervezés tradícionális módszereivel.

A „nagy vízváltás” mögöttes gondolata az, hogy a megfelelő körülmények összjátéka kedvez a rutinizált tömegtermelési folyamat kisebb, technikai szempontból fejlettebb komponensekre való tagolásának. Ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy maguknak a vállalkozásoknak kisebbeknek kell lenniük, bár választhatják ezt a megoldást is, alvállalkozói szerződések kiterjedtebb használata révén. Mindössze annyit jelent, hogy a továbbiakban a vállalatokat nem kell okvetlenül a bürokratikus hierarchia modellje szerint szervezni. A vállalkozásokon belül „a megfelelő körülmények” sok mindent jelentenek, többek között azt, hogy a vezetői ellenőrzés technikai álljanak rendelkezésre, amelyek részben az új információs technikákon és a fejlettebb számvitelen alapulnak. Ez lehetővé teszi a vállalkozás központja számára a perifériák működésének követését anélkül, hogy a nyersanyagbeszerzéssel, a gyártással, a marketinggel, a gyártmányfejlesztéssel, az utólagos javító

szolgáltatásokkal és hasonlókkal foglalkozó részlegeket egyetlen központilag szervezett struktúrába építené be.

A vállalkozás külső körülményeit a piac fokozódó széttagoltsága és bizonytalansága határozza meg, amelyre jellemző a gyors technikai változás esélye, az egyre szélesebb földrajzi térre kiterjedő verseny, és az, hogy a fogyasztók mind változatosabb áru kínálatot igényelnek, ahogy – legalábbis a fejlett világban – reáljövedelmük emelkedik. Ezek a változások tükröződnek abban, hogy a menedzsereknek szóló irodalom egyre inkább hangsúlyozza az alvállalkozókkal való szerződéseket, a kontroll decentralizálását, továbbá a rugalmasabb és sokoldalúbb munkaerő fontosságát, amely egy nem túl tág hierarchikus skálán belül lehet gyors szerepváltoztatásokra alkalmas. E változásokról szól például Handy nagy hatású elemzése az „alkalmazó szervezetről” a „szerződő szervezetre” való áttéréstől (1984, 80. o.), vagy Kanter leírása a szervezeti változtatás szükségességéről (1985). A kérdés a jóléti államon belül is megjelenik a „kvázi-piac” felé mutató trendekben (Hoggett, 1990).

A vállalkozások szintjén szükséges rugalmassághoz hozzátartozik az egyes alkalmazott szintjén elvárt nagyobb rugalmasság. A háború utáni „hosszú fellendülés” teljes foglalkoztatottságától az 1970-es évek olajválságán keresztül az 1980-as és 90-es évek hosszú távú munkanélküliségéig az vált a posztindusztriális viták központi témájává, hogy mi a változások hatása az állam munkanélküliekkel kapcsolatos politikájára. Itt két irányzat vált szét. Az egyik oldalon az olyan szerzők, mint Owens (1986) és Offe (1991) mellett érvelnek, hogy a permanens munkanélküliséggel küzdő gazdaságban szükségessé válik a munka újraértelmezése és a szociálpolitika újragondolása. Azt javasolják, hogy néhány fontos és produktív, de nem fizetett tevékenységre – elsősorban olyan gondozási tevékenységekre, melyeket főleg nők végeznek otthon – ki kell terjeszteni a fizetett munka logikáját, mert így lehet széttörni az egyéni függetlenség és a munkaerőpiaci részvétel közötti kapcsolatot. Ebből a gondolatmenetből következik a társadalmi osztályrendszerre vonatkozó javaslat, amely a „szociális bér” révén tágítaná a jövedelemmel rendelkezők körét. Érdekes fejlemény ebben az irányban Atkinson „participatív jövedelem” fogalma, amely elérhető lenne mindazok számára, akik hasznos feladatokat végeznek a társadalomban, ezzel jogot nyerően az állampolgári közösséghez tartozásra (1993, 11., 13. o.).

A másik oldalon az az aggodalom fogalmazódik meg, hogy az előző megközelítés nem vezet-e ahhoz, hogy végleg lemondanak a teljes foglalkoztatottság politikai célkitűzéséről. Pixley szerint az állam részvétele olyan programokban, melyek igyekeztek az alternatív munkatevékenységeket támogatni (Ausztráliában és az Egyesült Államokban egyaránt), pusztán „a szegények és munkanélküliek további marginalizálásához vezetett” (1993, 10. o.).

A posztindusztriális gondolatmenet a vállalkozásszervezés és a munkaerő szintjén megfigyelhető fejlődési folyamatokat úgy rajzolja fel, hogy azok összefonódnak az értelmiségi lét posztmodern kérdéseivel (amelyekről a korábbiakban szóltunk). Éppúgy, ahogy a modern racionalitás nagy narratíváit – úgymond – felváltották a különböző érdekek partikuláris narratívái, a termelési szektor futószalagon alapuló munkaszervezési módját és a bürokrati-

kus hierarchiát, azaz a vállalati szervezés racionális modelljeit felváltották a rugalmasabb és többközpontú elképzelések. Az új rendszerben többé nem a termelés a domináns tényező; az individuumokat már nem kezelik bármikor felcserélhető egységként, melyeknek tevékenységét a termelési folyamat követelményei határozzák meg; és az élettörténetek nagyobb valószínűséggel nyújtanak olyan tarka mintát, melyben egymást váltják a képzés, átképzés, szabadidő és munkanélküliség időszakai. Ugyanúgy, ahogy a nagy narratívák univerzalizáló elvei széttöredeztek, a termelő vállalat univerzalizáló őstípusát felváltja a rugalmas specializáció. Azt a meggyőződést pedig, hogy a munkásokat a futószalag követelményeinek megfelelően osztályként kell vezényelni, egyesíteni és szabványosítani, az érdekközösségek pluralitásának mintája váltja fel. Mindez pedig politikai változásokhoz vezet.

A posztmodernizmus és a politikai lét

A posztmodern szemléletnek a politikai létben megnyilvánuló következményei két szinten mutatkoznak meg. Egyrészt számos társadalomkutató szerint a hagyományos osztálystruktúra leomlott, így a politika egyre inkább az érdekcsoportok instabil szövetségeinek küzdőterévé válik. Másrészt sokan úgy vélik, hogy a nemzetállamok – részben nemzetek fölötti, részben nemzeteken belüli erők nyomásának következtében – elvesztik a legitim tekintély fő forrásaként betöltött szerepüket.

Az az állítás, mely szerint a társadalmi osztályok egyre kevésbé lényegesek a társadalmi létben, implicite benne foglaltatik az ipari vállalat mint őstípus csökkenő jelentőségéről és a foglalkoztatási tapasztalatok sokszínűvé válásáról szóló leírásokban. Az állítást erősíti az az érvelés, hogy egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert olyan új társadalmi mozgalmak, amelyek partikuláris problémák széles skálája köré szerveződnek. E mozgalmak az etnikai kisebbségek, az ökológiai csoportok és a nőmozgalom ügyében a legaktívabbak (Pierson, 1991, 1. fejezet). Az európai politikai vitákra azonban hatással vannak a regionális érdekek és az olyan, egymástól nagymértékben eltérő szükségletek is, amelyek például a szexualitással, a lakáskérdéssel vagy a munkanélküliséggel függenek össze (Touraine, 1981). Ezek a szükségletek világos kapcsolatban állnak az állami szociálpolitikával.

Bizonytalan, hogy vajon az új mozgalmak teret adnak-e egy újfajta univerzális politikának, ugyanúgy, ahogy a marxista elemzés szerint a munkásosztály mozgalmi szerepet játszottak a kapitalizmus átalakulásában. Williams úgy véli, hogy „a jóléti mozgalmaknak és az új társadalmi mozgalmaknak, melyek születtek ezeket, lehetőségük van a partikuláris érdekeket univerzális értékekkel ötvözni.” (1992, 216. o.)

A nemzetállam jelentőségének csökkenése azzal az érveléssel támasztható alá, hogy a nemzetközi politikai és gazdasági szervezetek gyöngítik az állam hatalmát. Ugyanakkor a decentralizáltabb és érzékenyebben válaszoló politika érdekében kifejtett nyomás, továbbá az állam egy sajátos formájának fenntartójaként tekintett osztálystruktúra csökkenő jelentősége alulról ássa alá az állam hatalmát (Turner, 1986). A nemzeti elem jelentőségének csök-

kenése összhangban van a posztmodernizmus ama központi gondolatával, hogy széttöredeznek azok az átfogó témák, amelyek egy adott társadalomban az élet különböző aspektusait összefogták.

A posztmodernizmusról szóló fenti beszámolóknak az intellektuális szinten megfogalmazott tételek széles skáláját kapcsolta össze. A központi probléma mindezekben a szinteken az univerzalisztikus szemléletbe vetett bizalom csökkenése, valamint a társadalmi lét növekvő széttagoaltsága és bizonytalansága. Ezek a tézisek a szociálpolitika főbb új fejlődési folyamatait is tükrözik, mint amilyenek a decentralizáció, a fogyasztópártiság, a menedzsment átalakítására használt új technikák, a nem állami szektor jelentőségének növekedése, a szakemberek és szakértők státuszának hanyatlása, továbbá a privatizáció és az individualizmus jelentőségének növekedése. A szociálpolitikát érintő hatások egyszerre pozitívak és negatívak. A pozitív oldalon a posztmodernizmus rávilágít az egyén és a csoportérdekek fontosságára. Azok a szociálpolitikai megközelítések, melyek szakértői nézőpontot kívánnak érvényesíteni, vagy pusztán szakmai tekintélyre hivatkoznak, elveszítik a legitimitásukat. Williams hangsúlyozza, hogy ennek a fejleménynek nagy a jelentősége azoknak a politikáknak a szempontjából, amelyek a társadalmi osztályra, a redistribúcióra és jövedelemkülönbségekre helyezett hangsúlyokon túl az életkorral, nemmel, etnikummal, szexualitással és fogyatékossgal összefüggő szükségletekre is kiterjednek (1992, 11. 2. táblázat). Ezek a posztmodern tételek tükröződnek azokban az utóbbi években bekövetkezett szociálpolitikai változásokban, amelyek a fogyasztó érdekeihez kívánnak igazodni (Taylor-Gooby és Lawson, 1993, 136–141. o.; Le Grand és Bartlett, 1993, 2. fejezet).

A negatív oldalon a posztmodernizmus elutasítja az emberi életkörülmények javításának tradicionális megközelítéseit, amelyek az univerzalizmus logikáján alapulnak, és ezt saját, a partikuláris érdekeken alapuló szemléletével helyettesíti. Hogy egy megközelítés helyes-e, az csak megfelelő értékelés után igazolható. Cikkünk egyik alapvető tézise, hogy a posztmodern szemlélet társadalmi elemzése néhány ponton súlyosan téved. Ennek következtében politikai elemzése is félrevezető.

A posztmodernizmus értékelése

A fentebb elemzett posztmodern elméletek állításai gyakran homályosak, és olykor olyan alig kitapintható trendekre építik őket, amelyeknek empirikus hatásai még bizonytalanok. Cikkünkben három területre vonatkozó tételeket elemeztünk. Az eszmék szintjén a posztmodernizmus megállapítja, hogy csökken az általános elméleti keretekbe és a szakértőkbe vetett bizalom; gazdasági szinten a munkaerőpiac változásainak jelentőségét hangsúlyozza, melyek a társadalmi osztályok jelentőségének csökkenéséhez vezetnek; politikai szinten megállapítja, hogy a nemzetállamok tekintélye csökken.

A szociálpolitika néhány területén megfigyelhető fejlődési irányokkal gyakran szeretnék igazolni a fenti állításokat. A hagyományos szakértelemtől való elfordulást és az államhatalom decentralizálását széles körben jelentős

trendnek tekintik. Az eltolódás egymástól nagyon eltérő politikai álláspontot valló szerzők munkáiban érzékelhető. Például Doyal és Gough cikkükben, amelyben erőteljesen kiállnak az emberi szükségletek elsődlegességének szociáldemokrata nézőpontja mellett, arról írnak, hogy „a tradicionális jóléti állam képességét a szükségletkielégítés optimalizálására heves kritikák érték az utóbbi években, és nem pusztán az új jobboldal részéről. Ez az alapja egy ellenkező politikai előjelű érvelésnek, mely a decentralizáció és a participáció érdekében emel szót.” (1991, 306. o.) Ezt követően olyan, igencsak különböző szerzőkre hivatkoznak, mint Illich, Hadley, Plant, Bachrach és Pateman. Az angol Munkáspárt agytrösztje, az Institute of Public Policy Research az utóbbi időben hasonló irányba indult el. Például Anna Coote (1992, 6. o.) a következőket írja: „Az egyénileg kikényszeríthető jóléti jogokról vallott felfogás egy nagyobb változás része, amely hatni kíván az egész jóléti kultúrára. Ennek során azok a kérdések, amelyek ma még a politikusok, szakemberek és más bennfentesek illetékességébe tartoznak, átkerülnek az érintettek döntési kompetenciájába.” A piacpárti szocialisták egyes javaslatai a szabad piac jobboldali liberális képviselőinek nézeteivel mutatnak azonosítást (Le Grand és Estrin, 1989). A Major-kormány állampolgári karta (Citizen's Charter) mozgalma elvileg ezt a logikát követi, bár az igényelt jogok tipikusan gyengébbek, mint a baloldaliaknál (Prime Minister's Office, 1991 – ennek elemzését lásd Miller és Peroni, 1992).

A munkaerőpiac folyamatainak elemzése sok buktatót rejt magában. Az ipari szektorban foglalkoztatottak hosszú távon csökkenő trendje a fejlett ipari országokban jól dokumentált jelenség, bár a folyamat sokkal gyorsabban bontakozott ki az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, mint Németországban, ahol a munkaerő körülbelül 40 százaléka ma is az iparban dolgozik (EU, 1993b, 49. o.). Az egyenlőtlenséget és az osztályszempontú politizálást illető következmények kevésbé világosak.

Az Európai Közösség országaiban megfigyelhető tendenciákról az OECD által készített mértékadó vizsgálat megállapítja, hogy „a gazdaság növekedést mutató szektoraiban a foglalkoztatottság kevésbé stabil, mint a hanyatló szektorokban”. A munka nem hagyományos formái – mint az önfoglalkoztatás, az ideiglenes és a részmunkaidős foglalkoztatás – gyakoribbak a növekedésben lévő, mint a hanyatló ágazatokban. Mindazonáltal nincs bizonyíték arra, hogy a növekedést mutató ágazatokban nagyobb lenne a munkaerő fluktuáció. A nők jövedelmei az expanzióban lévő szektorokban magasabbak, nagyjából elérik a férfiak jövedelmét a hanyatló szektorokban, bár a fejlődésben lévő szolgáltató szektor jobban és rosszabbul fizetett munkák bonyolult szövedéke (OECD, 1989, 197–198. o.).

Ezek az adatok valamennyire indokolhatják azt az állítást, hogy a foglalkoztatás változása aláássa az ipari szektor tradicionális stabilitását, de arra is utalnak, hogy az a kép, amelyet a biztos tömeges foglalkoztatottságtól a strukturálisan megosztott munkaerő felé való eltolódásról festenek, talán túlságosan is leegyszerűsített. A fizetéseket és a munkafeltételeket valószínűleg hasonló erők alakítják az ipari szektor hanyatló és a szolgáltatási szféra növekvő jelentőségű területein.

Nehéz határozott következtetéseket megfogalmazni a fenti eltolódások po-

litikai következményeiről. A politikai trendekről szóló viták nem nyújtanak elégséges alapot arra, hogy a politikai pártok széthullása irányába mutató fejlődési folyamatot állapítsunk meg (Lane és Ersson, 1991, 360. o.). Néhány nyugat-európai és volt szovjetunióbeli országban a regionális mozgalmak támadják a tradicionális államot. Ám ezek a mozgások inkább geopolitikai fogalmakkal magyarázhatók, semmint a „nagy narratíváknak” az eszmék szintjén megfigyelhető kifulladásával. Annyi bizonyos, hogy a transznacionális és a kormányközi szervezetek nagyobb szerepet játszanak manapság, mint a múltban.

Ezek a tények megerősíteni látszanak néhány posztmodern megállapítást. Mindazonáltal ezekkel ellentétes folyamatok is megfigyelhetők, amelyek különös figyelmet érdemelnek a szociálpolitikával foglalkozók részéről. Az eszmék szintjén nagyjából univerzális témává alakult a piaci liberalizmus gazdasági doktrínájának győzelme, amely világméretűben indította útjára az állami vállalatok privatizációjának és a munkaerőpiac deregularizálásának trendjét, illetve több országban a nemzetközi kereskedelembe való csökkent beavatkozáshoz vezetett. Ezt a tendenciát foglalja össze a legújabb, a világ gazdasági helyzetéről szóló ENSZ-beszámoló, amely a következőket állapítja meg: „A fejlett ipari országokban nagy változás figyelhető meg a gazdaságpolitikai szemléletben, ... új közgazdaságtan jelent meg, amely egyre növekvő ellenszenvvel viseltetik a mikroökonómiai viszonyokba való állami beavatkozással szemben, ... és kételkedik az ilyen beavatkozás hatékonyságában... A törekvések ma a költségvetési nyomás és az állami szektor csökkentésére irányulnak, miközben a munkanélküliség alacsony szinten tartására tett erőfeszítéseket hatástalannak és inflációgerjesztőnek tekintik. A monetáris megszorításokat az inflációs elvárások visszafogására használják.” (UN, 1991, 7. o.)

E filozófiának komoly következményei vannak a nemzetállam szociálpolitikai szerepére nézve. Ha párosul az Oxley és Martin által igényelt adóügyi megszorításokkal, igazolja az olyan következményeket, mint a jóléti kiadások csökkentése, a nem állami szektor növekvő igénybevétele, továbbá a munkaerőpiac peremére szorultaknak nyújtott jóléti szolgáltatások szigorú korlátozása. E politikai törekvések jelennek meg a fejlett ipari államokban tapasztalható rohamos privatizációban; a piaci logika jóléti szektorba való betörésében; a „célzottságra” helyezett hangsúlyokban; a munkásoknak, illetve más társadalmi csoportoknak szóló szociális szolgáltatások szétválasztásában (ez jelenik meg például a maastrichti szerződésben lefektetett szociális kartában; a munkaerő flexibilitásának filozófiájában és az 1993-as GATT- és NAFTA-megállapodásban testet öltő, a szabadkereskedelem felé való elmozdulásban. Ezek a fejlemények és következményük, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésének tendenciája különösen nyilvánvalók az Egyesült Királyságban (DSS, 1993).

A fenti érvelés végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy a posztmodern megközelítések egyes fejlődési irányokat korrekten értékelnek, miközben más trendeket kifejezetten rosszul ítélik meg, kivált, ha azok kívül esnek a szociológia diszciplináris kompetenciáján, és a közgazdaságtudományhoz tartoznak. Ez a részleges vakság annak a következménye – ahogy Harvey

írja – „hogy teljesen elfogadják a tűnékenységet, a széttagoaltságot, a töredetzséget és a káoszt, mintha ez lenne minden, ami létezik.” (1980, 44. o.)

A vita egyik leggondosabb elemzését Anthony Giddens adja. Giddens a modernitást mint „alapvetően poszttradicionális rendet” írja le (1990, 20. o.). A közösségi életet alátámasztó tradíciókat kikezdte a tudomány racionális kritikája. Az individuális identitást, amely alapvetően beágyazódott az egyedi földrajzi helybe, időbe és térbe, feloldhatja a tömegkommunikáció, mely a más helyen és időben történő eseményeket is azonnal elérhetővé teszi számunkra, továbbá az a technika, melynek révén a világ másik felén történő hadi, kereskedelmi vagy kulturális események betörnek mindennapi életünkbe. Az elemzés Giddens arra vezeti, hogy részletesen elemezze a bizalomnak és végső soron a szeretetnek a modern társadalmakban betöltött szerepét (1992). Amellett érvel, hogy még koraiak a posztmodernitásba való átmenetről szóló próféciaik. A „modernitás felső fokában” élünk, ahol a racionálisan megalapozott rend alapvető gyengésege egyre nyilvánvalóbb, ám az ipari kapitalizmus hatalma a mindennapi élet fölött éppoly töretlen, mint valaha, és az is nyilvánvaló, hogy a nemzeti kormányok képesek az erőszak technikájának és a társadalmi kontroll egyre bonyolultabb módszereinek felhasználására.

Ez a megközelítés egybecseng a manapság megfigyelhető politikai fejleményekkel. Egyfelől hangsúlyozzák az egyéni felelősséget, a fogyasztói kultúrát, a decentralizációt és a választás szabadságát. Másfelől az állam olyan politikát folytat, mely növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, és egyre keményebben bánik a hátrányos helyzetű csoportokkal, például a tartósan munkanélküliekkel.

Következtetések

Cikkemben áttekintettem a posztmodernizmussal kapcsolatos vitákat, középpontba állítva azt az állítást, amely szerint a szociális kérdések univerzális szemlélete veszít jelentőségéből, és ez a jóléti, illetve szociálpolitikák nagyobb diverzitásában tükröződik. Az elemzés azt sugallja, hogy miközben az intellektuális, gazdasági és politikai szinten megnyilvánuló erők az állítást alátámasztják, más fejlődési vonulatok ellentmondanak e tételnek. A posztmodernizmus egyszerűen nem vesz tudomást a piaci liberalizmus nemzetközi és nemzeti gazdaságpolitikára gyakorolt tartós hatásáról. E hatás azonban a felvilágosodás közgazdasági gondolataiban alapozódott meg, és erősen gyökerezik a modernitásban. A szociálpolitika számára az a tanulság, hogy a posztmodernizmus iránti érdeklődés mellett fontos fejlődési irányok válhatnak láthatatlanná. Az életszínvonal növekvő egyenlőtlenségei, az állami jóléti szolgáltatások privatizációja és a legszegényebb csoportok életének szigorúbb szabályozása irányába mutató trendek nem fognak elegendő figyelmet kapni, ha a különbözőség, a diverzitás és a választási szabadság témája válik a politika központi kérdésévé.

Fordította: Kozma Judit

Irodalom

- Atkinson, A. (1993): *Beveridge, the National Minimum and Its Future in European Context*, Welfare State Programme Paper, 85. sz., London School of Economics
- Baldock, J. (1993): *Patterns of Change in the Delivery of Welfare in Europe*, In: P. Taylor-Gooby és R. Lawson (szerk.): *Markets and Managers. New Issues in the Delivery of Welfare*, Open University Press, Milton Keynes
- Bauman, Z. (1987): *Legislators and Interpreters*, Polity Press, Cambridge
- Beck, U. (1992): *Risk Society*, Sage, London
- Bell, D. (1974): *The Coming of Post-Industrial Society*, Heineman, London
- Berman, M. (1985): *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, Verso, London
- Boyne, R. és Rattansi, A. (1990): *The Theory and Politics of Postmodernism*, In: *Postmodernism and Society*. Macmillan, London
- Coote, A. (1992): *The Welfare of Citizens*, Institute of Public Research, London
- Crook, S., Pakulsky, J. és Waters, M. (1992): *Postmodernism – Change in Advanced Society*. Sage, London
- Deacon, B. (1993): *International Institutions and Social Policy in East Europe*. A szerző előadása a Nemzetközi Szociológiai Társaság szegénységgel foglalkozó szeminárium Oxfordban, 1993 szeptemberében
- Dean, H. (1990): *Social Security and Social Control*, Routledge, London
- Department of Social Security (DSS) (1993): *Households Below Average Income. 1979/80–1990/91*, HMSO, London.
- Doyal, L. és Gough, I. (1991): *The Theory of Human Need*, Macmillan, London
- European Union (1993a): *European Social Policy Outcomes for the Union*, COM (93), 551. Brüsszel
- European Union (1993b): *Employment in Europe*, Brüsszel.
- Foster, H. (szerk.) (1985): *Postmodern Culture*, Pluto Press, London
- Fukuyama, F. (1989): *The End of the History*, National Interest, 16. sz. 3–18. o.
- Giddens, A. (1990): *The Social Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge
- Giddens, A. (1992): *The Transformation of Intimacy*, Polity Press, Cambridge
- Gorz, A. (1985): *Path to Paradise. On the Liberation from Work*, Pluto Press, London
- Graham, C. (1991): *Privatising Public Enterprises*, Clarendon Press, Oxford
- Habermas, J. (1985): *Modernity – An Incomplete Project*, In: Foster, H. (szerk.): *Postmodern Culture*. Pluto Press, London
- Handy, C. (1984): *The Future of Work*, Blackwell, Oxford
- Harvey, D. (1980): *The Condition of Postmodernity*. Blackwell, Oxford
- Hewitt, M. (1992): *Welfare, Ideology and Need*, Harvester Wheatsheaf, Harlow
- Hewitt, M. (1993): *Social Movements and Social Need – Problem with Postmodern Political Theory*, Critical Social Policy, 37.
- Hoggett, P. (1990): *Modernisation, Political Strategy and the Welfare State*. Studies in Decentralization and Quasi-Markets, 2. sz., School for Advanced Urban Studies, University of Bristol
- Jones, B. (1982): *Sleepers Awake! Technology and the Future of Work*, Oxford University Press, Oxford
- Kanter, R. (1985): *The Change Masters – Corporate Entrepreneurs at Work*, Counterpoint, Unwin Paperbacks, London
- Kean, J. és Owens, J. (1986): *After Full Employment*, Hutchinson, London
- Laclau, E. és Mouffe, C. (1985): *Hegemony and Social Stratification*. Verso, London
- Lane, J.-E. és Ersson, S. (1991): *Politics and Society in Western Europe*. Sage, London
- Larrain, J. (1979): *The Concept of Ideology*, Hutchinson, London
- Lash, S. és Urry, J. (1987): *The End of Organised Capitalism*. Polity Press, Cambridge

- Le Grand, J. (1990): *Quasi-markets and Social Policy*. Studies in Decentralisation and Quasi-markets, 2. sz., School for Advanced Urban Studies, University of Bristol
- Le Grand, J. és Bartlett, W. (1993): *Quasi-markets and Social Policy*, Macmillan, London
- Le Grand, J. és Estrin, S. (1989): *Market Socialis* Oxford University Press, Oxford
- Letwin, O. (1991): *Privatising the World*, Cassel, London
- Lyotard, J-F. (1984): *The Postmodern Condition – A Report on Knowledge*, Manchester University Press, Manchester
- McLellan, D. (1986): *Ideology*, Open University Press, Milton Keynes
- Miller, S. és Peroni, F. (1992): *Social Politics and the Citizens' Charter*, In: N. Manning és R. Page (szerk.): *Social Policy Review*, 4. sz., Social Policy Association, University of Kent
- OECD (1989): *Employment Outlook*. (július), OECD, Paris
- Offe, C. (1991): *Towards a Non-productivist Perspective on Welfare*. A szerző előadása az angol-német szociálpolitikai konferencián 1991 szeptemberében, University of Nottingham
- Oxley, H. és Martin, J. (1991): *Controlling Government Spending and Deficits – Trends in the 1980s and Prospects for the 1990s*. OECD Economic Studies, 17.
- Pierson, C. (1991): *Beyond the Welfare State?* Polity Press, Cambridge
- Piore, M. és Sabel, C. (1984): *The Second Industrial Divide*, Basic Books, New York
- Pixley, J. (1993): *Citizenship and Employment*, Cambridge University Press, Cambridge
- Prime Minister's Office (1991): *The Citizens' Charter – Raising the Standard*, HMSO, London
- Putnam, H. (1991): *Renewing Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass
- Rorty, R. (1991): *Postmodernist Bourgeois Liberalism. Relativism and Truth*, Cambridge University Press, Cambridge
- Taylor, I. (1990): *The Social Effects of Free Market Policies – An International Text*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead
- Taylor-Gooby, P. és Lawson, R. (1993) (szerk.): *Markets and Managers – New Issues in Delivery of Welfare*, Open University Press, Milton Keynes
- Touraine, A. (1971): *The Postmodern Society*, Random House, New York
- Touraine, A. (1981): *The Voice and Eye*, Cambridge University Press, Cambridge
- Turner, B. (1986): *Citizenship and Capitalism*, George Allen and Unwin, London
- Turner, B. (1992): *From History to Modernity*, Routledge, London
- United Nations (1991): *World Economic Survey for 1991*. UNO, New York
- Veljanovski, C. (1989): *Selling the State*, Weidenfeld and Nicholson, London
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest
- Weber, M. (1964): *The Sociology of Religion*. Beacon Books, London
- Williams, F. (1992): *Somewhere over the Rainbow*, In: N. Manning és R. Page (szerk.): *Social Policy Review*, 4. Social Policy Association, University of Kent